

Sztálin, Beneš és a magyar kérdés

A Felvidék és Kárpátalja századokon keresztül a nagyhatalmak által 1919–1920-ban feldarabolt történelmi Magyarország alkotórészei voltak.¹ Az első világháború következtében, a győztesek diktálta körülmények között a Felvidék és Kárpátalja – akkortájt négy kelet-magyarországi megye – az újonnan kreált csehszlovák államalakulat része lett az évszázadok óta ott élő magyarok, szlovákok és kárpátaljai ruszinok megkérdése, beleegyezése nélkül.²

A két világháború közötti időben területének nagy részét elvesztett, méreteiben és népessége tekintetében a nagyhatalmak által kisállammá degradált Magyarország csakis békés eszközökkel, diplomáciai úton próbálkozhatott visszaszerezni feldarabolt nemzetének legalább azt a részét, amely több kompakt határmenti településrendszerben kívülről övezte az országot.

München után a multinacionális csehszlovák állam felbomlott: a bécsi döntőbíróság határozata alapján Magyarország békés úton kapta vissza a mai Kárpátalján Ungvár, Munkács és Beregszász városokat a környező magyarlakta falvakkal (41 falut Bereg, 21-et Ung vármegyében, 14-et Munkács környékén, 18-at a nagyszöllősi, néhányat az ilosvai járásban). Szlovákia 1939. március közepén önállóvá vált; valójában Magyarországgal együtt Németország vonakodó és kényszerű szövetségese lett. Hitler mindkét országot bevonta a szovjetellenes hadjáratba, annak ellenére, hogy abban nem voltak érdekelve. Románia Besszarábia és Észak-Bukovina visszaszerzésére, keleti irányú területbővítésre számítva ellenben önként lépett hadba. Moszkva viszont más bánásmódban részesítette Romániát és Szlovákiát, mint Magyarországot, amellyel szemben megengedte, hogy szomszédai területi és kitelepítési követelésekkel léphessenek fel.

*Milyennek látta Magyarországot a szovjet vezetés? Milyen kép alakult ki róla?*³ A moszkvai magyar kommunista emigráció tagjai a szovjet vezetőség tudatában a „Horthy-fasiszta” Magyarország-képet rögzítették, miszerint Horthy teljes egészében készséges és hűséges szövetségese, s minden tekintetben kiszolgálója lett volna Hitlernek.

¹ Terjedelmi korlátok miatt kénytelenek vagyunk mellőzni a kérdés historiográfiai előzményeit, és a dokumentumokat erősen rövidítve közöljük. Az alábbiakban a korabeli moszkvai külügyi és pártlevéltári forrásanyagok alapján próbáljuk elemezni azokat a tényezőket, amelyek kihatottak a felvidéki és kárpátaljai magyarság háború utáni sorskérdésének alakítására. Lásd: B. ZSELICZKY – G. P. MURASKO – SZ. M. SZLOISZTOV szerk. (2017): *Vengerszkoje nacionalnoje mensinsztvo v Csehoszlovákii v kontekszte mezsgoszudarsztvennih otnosenyij. Dokumenti i materialy 1944–1951* gg [A magyar nemzeti kisebbség Csehszlovákiában az államközi kapcsolatok kontextusában 1944–1951]. Moszkva, Polityicseszskaja enciklopedija.

² Az új csehszlovák állam lakosságának meghatározó szláv elemei (6,8 millió cseh és 2 millió szlovák kényszerházassága) mellett eredetileg 3,5 millió német, 1 milliónál több magyar, kb. 200 ezer lengyel és más nemzetiség (zsidó, cigány stb.) is élt. DÁVID Zoltán (1980): A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980/8. 87–101.

³ ZSELICZKY Béla (2002): Adalékok Magyarország és politikusai jellemzéséhez a második világháborús szovjet dokumentumokban. *Múltunk*, 47. évf. 2. sz. 190–210.

Georgi Dimitrov, a Komintern egykori vezéregyénisége, az SzK(b)P KB Külügyi Osztályának vezetője 1944 szeptemberében saját kezűleg jegyezte be a kommunisták magyarországi pártjának programtervezetébe, hogy Magyarország Hitler „utolsó csatlósa”.⁴ Az így kialakított összkép Moszkvában nem keltett bizalmat az ország és népe iránt. A lavírozó, vonakodó szövetséges, a különbékét kereső országvezetés politikája nem találhatott megértésre a szovjet diplomáciai és politikai vezetők részéről. Példa erre, hogy Rákosi Mátyás, a magyar kommunista emigráció vezetője 1944 elején a *Pravda*-nak írt cikkében megpróbálta felvázolni annak okait, hogy mi készítette az ország vezetését a szovjetellenes háborúban való részvételre, ámde publikálását elvetették. Azt követelték, írja le, miszerint „Magyarország önként, saját kezdeményezésére vesz részt a Szovjetunió elleni háborúban, már 1938-ban, Németországgal együtt lépett az agresszió útjára”.⁵ Rákosi 1944. március eleji javaslatát is elutasították, hogy alakítsanak a magyar hadifoglyok egy részéből külön hadosztályt, amely részt venne a hitleri Németország elleni harcokban. A. Szmirnov, a Külügyi Népbiztosság 3. európai részlegének vezetője az elutasítást akkor azzal indokolta, hogy Magyarország nem tartozik a megszállt országok közé és Németország szövetséges; Magyarországon nem alakult ki semmiféle elismert demokratikus mozgalom, amely politikai programot dolgozott volna ki „a Horthy-klika elleni küzdelemre”, noha elismerte: magyar hatalmi körökben „vannak a háborúból való kilépésre irányuló próbálkozások”.⁶ Erre vonatkozó információkat a szovjet vezetés angol diplomáciai forrásokból kapott, tudomást szerezve egyben a magyarok különbékére irányuló tapogatódzásairól.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállásának hírért Moszkvában kétkedve fogadták. Az emigráció befolyásos része és a szovjet sajtó szerint nem annyira megszállásról, mint Hitler és Horthy közötti megegyezésről volt szó, ami a megszállásnak csupán látszatát keltette. Semmit sem tudtak Horthynak a megszállást közvetlenül megelőző klessheimi találkozójáról Hitlerrel. Egyedül Lippay Zoltán, a moszkvai Világgazdasági Kutatóintézet tudományos munkatársa próbálkozott korrigálni a megszállással kapcsolatosan kialakult téves nézetet 1944. április 10-én Dekanozovhoz, helyettes külügyi népbiztoshoz írt beadványában, miszerint szó sem lehetett a magyar kormányzó összejárásáról Hitlerrel, valójában Horthyt Klessheimben Hitler foglyul ejtette, elismerve és bizonyítva ezzel az ország valódi megszállásának tényét. Lippay érvei helyett Dekanozov a Narkominyel belső munkatársának, az 1922-ben emigrált Geiger-család Béla fiának véleményét fogadta el, aki jelentésében elítélte a kormányzót és a Horthy-féle Magyarországot mint „Németország szövetségesét és cinkosát”.⁷

Edvard Beneš, a londoni csehszlovák emigráns kormány feje akadályozta meg a szovjet területen kialakítandó önkéntes Magyar Brigád megszervezését. 1944. május 20-ra készült el a Szovjetunió Állami Védelmi Bizottságának határozati tervezete háromezer

⁴ Roszsijszkij goszudarsztvennij archiv szocialno–politiceszkij isztorii (a továbbiakban – RGASZPI), F.495. Op.74. Gy.119. L.2.

⁵ Archiv vnesnej politiki Roszsijszkij Federácii (a továbbiakban – AVP RF), F.077. Op.24. P.112. Gy.5. L.1–2.

⁶ Uo. F. 77. Gy.5. L.5.

⁷ AVP RF, F.077. Op.24. P.112. Gy.5. L. 1–2. Részletesebben lásd: ZSELICZKY 2002, 198.

főnyi magyar brigád szervezésének engedélyezéséről, „magyar hadifoglyokból, akik önként fejezik ki azon kívánságukat, hogy készek harcolni a hitleri Németország ellen, valamint a magyar antifasiszta politikai emigránsok köréből”.⁸ A katonai alakulat a csehszlovák Ludvík Svoboda tábornok hadtörzsének mintájára, a szovjet csapatokkal együtt vett volna részt Magyarország felszabadításában, ami nyilvánvalóan keresztezte a csehszlovák kormány terveit. Beneš ezzel egy időben a Magyarországot ellenséges államok gyűrűjébe záró kisantant felélesztésére törekedve azon is fáradozott, hogy a szovjet vezetést rávegye, a magyar–román határvitában Romániát támogassa. Ezért igyekezett Tătărescut, a volt román miniszterelnököt bekapcsolni a szovjet–román előzetes fegyverszüneti tárgyalásokba. A magyarellenes szovjet–csehszlovák összefogás Sztálin és Beneš moszkvai tárgyalásain született.

Edvard Beneš 1943. decemberi moszkvai tárgyalásai

A sztálini és beneši vezetés kulisszák mögötti megbeszélései, titkos megegyezései alapul szolgáltak egy újabb területi átrendezésre, cserébe a csehszlovák „szláv nemzetállam” rekonstruálásáért, annak München előtti határai között. J. Sztálin – a készülő politikai átrendeződés egyik legbefolyásosabb karmestereként – a szovjetellenes háborúban ugyancsak részt vevő más államoknak (mint Románia vagy J. Tiso Slovenskója) „megbocsátott”: részvételük ellenére sem sorolta a románokat és szlovákokat a „kollektíve bűnös népek” kategóriájába. A magyarokkal szemben viszont szigorúbban járt el. A németekre vonatkozóan kialakított kollektív bűnösség elvét („bűnös nép” kategóriáját) kiterjesztette a „kevésbé fasiszta” magyarokra is. Sztálin a későbbiek során megengedhette magának, hogy a beneši győzködés hatására előre áldását adja a felvidéki magyarság kitelepítésére a rekonstruálandó csehszlovák nemzetállam területéről. E. Beneš Sztálinnal folytatott megbeszélései idején közöttük eldőlt: „egy ország – egy nép”. A szlovákok viszont akkoriban „úgy fogták fel a csehszlovák egységet, mint ideiglenes jelenséget és kívártak. Politikai autonómiájuk, a nemzeti kulturális identitás megőrzésére törekedtek.”⁹ Románia – sikeres kiugrásának köszönhetően – Magyarországtól eltérően más besorolásba került.¹⁰ Persze nekik is, mint Benešnek, volt mit cserébe felajánlaniuk Sztálinnak.

A csehszlovák állam háború utáni helyreállítása szempontjából az 1943. esztendő tavaszán és nyarán Beneš és londoni kormányának diplomatai jelentős aktivitást fejtettek

⁸ Rosszizjszkij goszudarsztvennij archiv szociálno-politicseszkj isztorii (a továbbiakban – RGASZPI), F. 495. Op. 74. Gy.118. L.4.; Béla ZSELICZKY (2014): Voенно-politicseszkaja szituácija v Vengrii i gitlerovszkaja okkupácija 1944 goda. In V. Sz. HRISZTOFOROV szerk. (2014): *Velikaja Otyecsesztvennaja vojná, 1944 god.* Moszkva, Izdatyelsztvo GBU „CGA Moszkvi”. 128–129.

⁹ Martin PALOUS (2003): Mezdunarodnoe pravo i isztorija Csehoszlovákii. In Ilona KIS szerk.: *Centralno-jevropejszkij jezsegodnyik*. Vp. 1. Moszkva, „Logosz”. 162.

¹⁰ A korabeli szovjet külügyi levéltári anyagok közt kutatva több román statisztikai kiadványra bukkan-tam, amelyek területi és népességi összetételre vonatkozó adatai a későbbiek során érvként jelentek meg az Erdéllyel kapcsolatos szovjet dokumentumokban. Elgondolkodtató lehet, hogy milyen úton-módon kerülhettek a román ellenfél e kiadványai a szovjet külügyhöz. Valószínűleg itt a románok ügyesebbek voltak, s végül Erdélyt is megkapták.

ki a nyugati szövetséges államok körében, hogy tisztázzák: hajlandók-e azok a München előtti Csehszlovákia helyreállítására és a szudétanémetek részleges vagy teljes kitelepítésére az ország területéről, transzfert és lakosságcserét elfogadni részben Csehszlovákiából, illetve az egész közép-európai régióból. A csehszlovák emigráns kormány államminisztere – H. Ripka – 1943. május végén sikerekről informálhatta a szövetséges államok közös szervezetéhez kiküldött londoni szovjet nagykövetet, A. J. Bogomolovot. A Hitler-ellenes koalíció országai érdekelve voltak a németek kitelepítésében, illetve hajlandóak voltak azt támogatni, valamint a kisebbségvédelem háború előtti (népszövetségi) rendszerének a felszámolását is elfogadták.¹¹

Beneš és emigrációs kormánya feltételezhette, hogy szovjet részről a németek kitelepítésének kérdése nem válthat ki ellenzést, hiszen Sztálin még a háború előtt véghez vitte országa német lakosságának belső transzferét. Mindazonáltal komolyan fel akartak készülni Beneš moszkvai útjára, amelynek célja – a csehszlovák–szovjet szövetségi szerződés megkötésén kívül – mindenekelőtt *a csehszlovákiai németek és magyarok kitelepítésének szovjet elfogadtatására* irányult. A csehszlovák politikus szinte Moszkvába érkezésének pillanatában, az 1943. december 11-i esti díszvacsora alkalmával – vagyis még a kétoldalú barátsági és segélynyújtási szerződés tárgyalását és aláírását megelőzően – felvetette a kérdést. Sztálin röviden azt válaszolta: „mi benne vagyunk.”¹²

Beneš, Sztálin és Molotov között 1943. december 14-én a németek és általában a nemsláv kisebbségek Csehszlovákiából való ki- és áttelepítésének kérdése a következő módon vetődött fel: „Beneš kijelentette, hogy az angolok beleegyezésük jeléül hivatalos jegyzéket adtak át neki a németek és magyarok Csehszlovákia területéről való kitelepítésére. Megjegyezte, hogy Sztálin ets. [elvtárs] a vele folytatott [december 11-i] beszélgetés során ezzel kapcsolatosan ugyancsak beleegyezését fejezte ki. Beneš ismertette saját tervét a németek kitelepítéséről. Megjegyezte, hogy a németek kitelepítésének problémája nagyon bonyolult; az angol hadügyi kabinet foglalkozott a kérdéssel és döntött róla; Churchill és Eden Beneš álláspontjával azonos nézetet fejezett ki, de kötelezték őt, hogy erről ne nyilatkozzon. Beneš hangsúlyozta, hogy a németek kitelepítésére kidolgozott tervét nem akarta átadni az angoloknak moszkvai tárgyalásainak befejezése előtt. Csehszlovákia lakosságának leggazdagabb része a csehszlovákiai németek. Mindannyian fasiszták voltak. Ők a felelősek a háborúért, és meg kell őket büntetni. Beneš jegyzéket adott át Molotov ets.-nak a nemzeti kisebbségek áttelepítésének elveiről, hangoztatva annak bizalmas jellegét. [...] Javaslataira ő nem vár azonnali választ, de kéri, hogy a kérdést Moszkvában vitassák meg. *A nemzeti kisebbségek áttelepítésének problémája* hamarosan a nagyhatalmak vitatárgya lesz, mivel azt a lengyelek és a görögök felvették a kisállamok külügyesei [sic!] londoni értekezletének napirendjére. Beneš szerint az ő javaslatai a kérdést radikálisan megoldhatják, és ő kész kidobni Csehszlovákiából mind az összes 2800 ezer németet, ha az lehetséges lesz.”¹³

¹¹ AVP RF, F.06. Op.5. P.33. Gy.397. L.40–42.

¹² V. V. MARJINA szerk. (2004): *Nacionalnaja politika v sztranaš formirujuščegoszja szovetszkogo bloka 1944–1948*. Moszkva, Nauka. 165.

¹³ AVP RF, F.06. Op.5. P.33. Gy.401. L.4.

1943. december 14-én Beneš átadott Molotovnak egy tíz pontos memorandumot *Csehszlovákia lakossága egy részének kitelepítése* címmel.¹⁴ (A cseh változat a *ČSR lakosságának transfere* címet viseli). A dokumentumot megkapta J. V. Sztálin, L. P. Berija, V. G. Dekanozov, A. E. Kornyejcsuk, M. M. Litvinov, G. M. Malenkov, A. I. Mikojan és K. J. Vorosilov. Beneš öt év alatt készült lebonyolítani a nemszláv lakosság transzferét, előre meghatározva, hogy az mit és milyen mennyiségben vihet magával távozása során. Beneš emlékiratának 3. pontja szerint „azt az elvet fogjuk követni, amely szerint Csehszlovákia területén nem maradhat egyetlen olyan település sem, ahol a lakosság nemzeti hovatartozása tekintetében a csehek, szlovákok, illetve a kárpátoroszkok (ukránok) ne érnék el legalább a 67%-ot. A kormány határozatot fog hozni ezen elv bizonyos időn belüli valóra váltása tekintetében.” A 4. pont kimondta: „Csehszlovákia nemzetállam lesz. Az egyéb nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok megőriznek minden egyéni, demokratikus és polgárjogot, de törvény szerint nem számíthatnak majd nemzeti és politikai közösségnek. Az állami iskola csakis csehszlovák és ukrán lehet. Ezen elv alól csak a német népiskolák képezhetnek kivételt. Az állami, regionális (országrészi) és területi hatóságok csakis csehszlovák (és ukrán) nyelvűek lehetnek. Elvben mindenütt teljes lesz a demokratikus tűrőképesség és megegyezés. Az állami és az egész helyi közigazgatás decentralizációját fogjuk végrehajtani.”¹⁵ Beneš memoranduma még nem irányozta elő az egész német – és velük együtt a magyar – lakosság kiutasítását a helyreállítandó Csehszlovákiából, az említett elv szerint annak a kisebbségnek egy része maradhatott volna őseinek szülőhelyén. Az emlékirat 5. pontja előírta: „Politikai, gazdasági, technikai és pénzügyi szempontból részletes kitelepítési tervet fogunk kidolgozni. Ez egy terjedelmes ötéves terv lesz a Köztársaság rekonstrukciójára irányuló átfogó állami terv keretében. A kitelepítés fő részét azonban két év alatt fogjuk végrehajtani. A kitelepítés gazdasági alapját az képezi majd, hogy helyben maradnak az ipari, kereskedelmi, kisipari és mezőgazdasági vállalatok és hogy azok állapotáért az állam általi átvételig mostani tulajdonosaik és ügyintézőik tartoznak felelősséggel. A kitelepített németek és magyarok tulajdonának átvétele az állam által Németország és Magyarország vonatkozásában, mint már említettük, be fog számítani a jóvátételbe és hitelként lesz elkönnyelve.”¹⁶ *Szlovákia és Kárpátalja magyar lakossága számára* a dokumentum 10. pontja összegzi a beneši tervet: „Mindezek az elvek a helyi sajátosságok figyelembe vételével lesznek alkalmazva a magyarok Szlovákiából és Podkarpatská Rusból való kitelepítése idején. Tekintettel arra, hogy a magyar állami területen jelentős számú szlovák és kárpátoroszk él, ajánlatos a lakosságcsere.”¹⁷

Beneš és Molotov második hivatalos találkozására 1943. december 16-án¹⁸ került sor, amin a német területi és határkérdéseket, a vonatkozó amerikai és angol álláspontot, a közép-európai befolyás kérdését, az európai országokban lévő német kisebbség sorsának meghatározását vitatták meg.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. Gy. 395. L.1–4.

¹⁸ Uo. Gy. 401. L.11–19.

December 18-án, a harmadik hivatalos találkozó idején, amelyen már a beneši memorandum ismeretében Sztálin is részt vett, Benešnek sikerült megszereznie kitelepítési elveihez és tervéhez a szovjet vezető elvi beleegyezését. Ezt követően a csehszlovák politikus többé már nem sürgette, hogy szovjet részről adjanak választ az emlékiratban felvetett konkrét javaslatokra. Z. Fierlingerre bízta annak megvitatását a szovjet féllel.

A Beneš, Sztálin és Molotov között lezajlott moszkvai tárgyalássorozat befejezésül csehszlovák részről záróokmány aláírását javasolták. Annak tervezetét (összegző jegyzőkönyv formájában) ők el is készítették (ez Smutný-féle jegyzőkönyv néven ismert). Azt és a Beneš által javasolt kérdések sorát már nélküle, Z. Fierlingerre bízva vitatták meg a szovjet féllel. A december 20-én rendezett megbeszélésen A. E. Kornyejcsuk szovjet helyettes népbiztos és a csehszlovák kormány mellett működő V. Z. Lebegyev szovjet nagykövet, csehszlovák részről pedig Z. Fierlinger moszkvai nagykövet és J. Smutný rendkívüli követ vett részt.

A jegyzőkönyv-tervezet az 1943. december 12-én aláírt csehszlovák–szovjet barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződés és Beneš memoranduma jelentőségét méltatta, majd *Eszmecsere a háború utáni Németországról és Magyarországról* alcímmel a tervezet megállapítja: „Nézetazonosságunknak adtunk hangot (ezt osztják más országok is, így Nagy-Britannia és az USA) arra vonatkozóan, hogy a háború után mindent megtesznek annak érdekében, hogy gátat vessenek Németország újabb agressziós próbálkozásainak. Magyarországgal kapcsolatban úgy döntöttek, hogy az teljes felelősséggel tartozik a háborúért és különösen azokért a gaztettekért, amelyeket a háború folyamán követtek el a Szovjetunió és a megszállt országok lakosságával szemben, s mindezt viselnie kell a következményeket. Magyarország területét meg kell szállni, és pedig kimondottan a szovjet hadsereg által, amely a többi szövetséges hadseregnél közelebb van hozzá. Magyarország békés együttműködése a demokratikus országokkal mindaddig lehetetlen, amíg nem következik be a mai feudális rendszer megváltoztatása. A Magyarország által Csehszlovákiáról hitleri támogatással leválasztott terület visszakerül a Csehszlovák Köztársasághoz.”¹⁹

A tervezet negyedik pontjában fejtik ki „a lakosság áttelepítésének” kérdéseit. Eszerint „Beneš elnök kifejtette... a német lakosság kitelepítése Csehszlovákiából az igazságosság érvényesítése, mivelhogy a németekre hárul a Németország által a háborúban elkövetett bűnöknek nagyobb és elsőrendű része. Csehszlovákia számára ez lesz garancia arra, hogy a jövőben Németország ne tudja felhasználni a német kisebbséget agresszív terveinek előkészítésére a világ és a szlávok ellen. A határmenti fasiszta és német lakosság nagy részének kitelepítése lehetőséget ad a Köztársaság számára, hogy katonai szempontból garantálja a határ védelmét, megoldja a Köztársaság területe reparációs veszteségének problémáit és előkészítse a fontos szociális feladatok megoldását, melyeket a Csehszlovák Kormány háború után valósít meg a nemzeti, gazdasági és szociális ellátás tekintetében. A lakosság kitelepítésének kérdése jelentős mértékben érinti a magyar kisebbséget a Köztársaság déli határa mentén. [...] Beneš Elnök közölte, hogy Nagy-Britannia kormánya bizalmas levélben... elvi beleegyezését

¹⁹ Uo. Gy.395, L. 30–31. A szerző fordítása.

adta a nemzeti kisebbségek kitelepítéséhez Csehszlovákiából, és hogy Rooseveltnél is hasonló nézetet vall ebben a kérdésben. Megállapodtak abban, hogy a Szovjet Kormány, amelynek Beneš Elnök saját kitelepítési elveiről emlékiratot nyújtott át, teljes együttérzését fejezte ki Csehszlovákia ezen életbe vágóan fontos kérdésében, és hogy az SzSzkSzS ezekben segítséget fog neki nyújtani.”²⁰

A dokumentumtervezet 6. pontjában Ausztriára, Jugoszláviára, Franciaországra és Lengyelországra térnek ki. Magyar–román vonatkozásban kijelentik: „Nézetegység alakult ki a tekintetben, hogy a román nép, Romániát háborúba bevonó rendszerétől eltérően, nem visel felelősséget ezért a háborúért olyan mértékben, mint Németország. Megalapozott az a feltételezés, hogy lehetséges lesz egy demokratikus Románia létrehozása. A Szovjet Kormány ugyancsak feltételezi, hogy Romániát illeti meg a támogatás annak Magyarországgal folytatott konfliktusában és Romániát kell segíteni az Erdéllyel kapcsolatos kérdések igazságos megoldásában.”²¹

7. pontként a *fegyverszünet* kérdése szerepel a tervezetben: „Beneš Elnök ezzel kapcsolatban olyan pontokat tartalmazó jegyzéket adott át a Szovjet Kormánynak, amelyeket Csehszlovákia fontosnak tart a maga számára és szükségét látja annak, hogy bevegyék a fegyverszüneti feltételek közé. Beneš Elnök e tekintetben számít a Szovjetunió támogatására”. Itt Magyarországot az alábbi alpontok érintik:

„b) a csehszlovák hadsereg feltétlenül részt vesz Németország és Magyarország megszállásában, ha határozat születik a hosszan tartó katonai megszállásról, és abba bevonják a kisállamokat is;

c) elfogadták a német és magyar lakosság kitelepítésének elvét a Csehszlovák Köztársaság területéről, és így a nemzeti Csehszlovák Állam nemzetközi elismerést kap, mint a csehek és szlovákok állama, amelyhez hozzá lesz csatolva a Podkarpatska Ukrajna annak speciális autonóm rezsimjével.”²²

A jegyzőkönyv-tervezet rövid zárórészének megállapítása szerint „a Kremlben Beneš Elnök és J. V. Sztálin Marsall között lefolyt 1943. december 18-i beszélgetés, amelyen jelen volt V. M. Molotov Külügyi Népbiztos és Z. Fierlinger Csehszlovák Nagykövet, teljes egyetértést értek el minden kérdésben, akárcsak Beneš Elnök beszélgetései során V. M. Molotov Népbiztossal”. A szöveg ezt követően így folytatódik: „Sztálin Marsall elvi beleegyezését fejezte ki a Beneš Elnök Emlékiratában foglaltak tartalmával, a katonai, gazdasági és a kisebbségek kitelepítésével kapcsolatos kérdésekben, valamint azokkal a csehszlovák kívánságokkal, amelyek a fegyverszüneti szerződést érintik. Az Emlékirat a két ország illetékes személyiségei részéről további tanulmányozás és vita tárgyát képezi.

Sztálin Marsall a közös ellenséggel szembeni hírszerzőszolgálat együttműködése mélyítésének és bővítésének kívánságát fejezte ki, s ennek kapcsán kíváncsnak tartja az adatszolgáltatás átalakítását, ami a szövetségesek győzelmét is felgyorsítaná. Beneš

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo. L. 32.

Elnök kijelentette, hogy teljesen osztja véleményét, s ebben a tekintetben mielőbbi és minden kellő intézkedést meg fognak tenni.”²³

Szovjet kezdeményezésre a jegyzőkönyv aláírására, mint említettük, nem került sor. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy ellenkező esetben tájékoztatni kellett volna róla Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat. Kornejcsuk külügyi helyettes népbiztosnak sikerült megnyugtathatnia Beneš, hogy az általuk javasolt jegyzőkönyv-tervezet teljes egészében megfelel a köztük létrejött megállapodásoknak.

Beneš 1943. decemberi moszkvai látogatása során, a december 16-i találkozón K. Gottwald, J. Šverma, V. Kopecký, R. Slanský csehszlovák kommunista vezetőknek kifejtette a szlovák nemzeti kérdésben vallott nézetét, ismertette Magyarországgal kapcsolatos javaslatait, s az immár Sztálinék által is szentesített cselekvési tervét: „Szeretném, hogy a magyar határt velünk együtt az oroszok is elfoglalják [sic!]. Az oroszoknak természetesen nem kell megállni a magyar határnál, hanem be kell vonulniuk Magyarország mélyébe, mert másként ott nem vihető végbe a belső forradalom, amely örökre felszámolná a magyar reakciót Közép-Európában. Én állhatatosan kérem a szovjet vezetőket: ne engedjék meg, hogy Magyarországot csak az angol csapatok szállják meg, Magyarország okkupációjában vegyen részt a szovjet hadsereg is.”²⁴ 1943. december 18-án Beneš, a Sztálinnal folytatott beszélgetésére hivatkozva kijelentette a csehszlovák kommunistáknak, hogy „a németek veresége egyedüli történelmi lehetőséget biztosít számunkra, hogy radikálisan megtisztíthassuk országunkat a német elemtől. Jövőbeli köztársaságunk a csehek, szlovákok és kárpátoroszok állama kell, hogy legyen, szláv nemzetállam.”²⁵ Beneš hangsúlyozta, hogy „a németek eltávolításához köztársaságunk területéről ő már megszerezte a Szovjetunió beleegyezését, ahhoz már írásos beleegyezést is kapott Angliától és az USA-tól. Hasonló módon kell eljárni a magyarokkal szemben is, egyébként a [szlovákiai] magyar lakosság kicserélése a magyarországi szlovákokkal megkönnyíti számunkra a dolgot.”²⁶

Beneš eleinte nem kívánta elismerni még egy önálló szlovák nemzet létét sem, annak ellenére, hogy a moszkvai emigrációban lévő CSKP vezetői 1943 decemberében külön levélben kérték, hogy ismerje el a szlovákokat társnemzetként.²⁷ Beneš nyíltan kijelentette: „Önök soha sem fognak tudni meggyőzni engem arról, hogy elismerjem a szlovákokat nemzetnek. [...] Nem tiltom meg ugyan senkinek, hogy szlováknak nevezze magát, de nem engedem meg, hogy kinyilvánítsák egy szlovák nép létezését.”²⁸ Benešnek monolit („egynemzeti”) csehszlovák nemzetállam volt az ábrándja, amiből logikusan következett a németek és magyarok teljes kiűzése a jövőbeli csehszlovák állam területéről.

²³ Uo. L. 29–33.

²⁴ RGASZPI F.495. Op.74. Jed. hr.549. L.2.

²⁵ Uo. L. 29.

²⁶ Uo. L. 58.

²⁷ Россijszkij Centr Hranyenyija Isztoriceszkih Dokumentov po Novejszej Isztorii (továbbiakban: RCHIDNI), F.495. Op. 74. Jed.hr.549, L.17–20. (Legújabbkori Történelmi Dokumentumok Őrzésének Oroszországi Központja)

²⁸ Uo. L.51.

Kárpátalja és a magyar fegyverszünet kérdése a szovjet–csehszlovák viszonyban

Beneš még 1939 végén Londonban saját lakásán találkozott az ottani szovjet nagykövettel, Ivan Majszkijjal, akinek célzásokat tett, hogy a szovjetekkel együtt közös megoldást találhatnának Podkarpatská Rus (Kárpátalja) kérdésének megoldására. 1941. május eleji találkozójuk alkalmával az angol fővárosban tisztázták, hogy Moszkva háború utáni terveiben szerepel az önálló Csehszlovákia rekonstrukciója. Szeptemberben újból fogadta Majszkijt, és nyíltan kifejtette előtte, hogy Kárpátaljának „Csehszlovákiához vagy a Szovjetunióhoz kell tartoznia, de semmi esetre sem lehet Magyarországhoz vagy Romániához”.²⁹

Beneš 1941 októberében a londoni emigráns kormányok mellé akkreditált A. J. Bogomolov szovjet nagykövét előtt újabb ígéretet és felajánlást tett arra, hogy eljövendő államának területén már „kész lenne a szlovákoknak autonómiát adni, a Zakarpatská Rust pedig átadná nekünk, mert ránk szeretne támaszkodni szomszédaival szemben. [...] Sem a lengyeleknek, sem a magyaroknak nem adnám oda Zakarpatská Rust, de önöknek odaadom.”³⁰ 1942 márciusában Bogomolov újra találkozott Benešsel, aki az ukrán kérdés végleges rendezése miatt szeretné „átadni Kárpát-Ukrajnát a Szovjetunióhoz, mert biztos akar lenni abban, hogy többé semmilyen idegen állam ármánykodása nem használja ki saját érdekében az ukránokat”. Beneš felajánlásait annak érdekében tette, hogy cserébe a szovjetek ismerjék el Csehszlovákiát annak korábbi határai között.

1942 tavaszának végén V. M. Molotov szovjet külügyi népbiztos Londonba érkezett a kölcsönös ígérettel: a Szovjetunió „elismeri a München előtti Csehszlovákiát”,³¹ „Beneš el volt ragadtatva a Molotovval folytatott beszélgetéstől. Molotov megígérte Csehszlovákia régi határainak elismerését, valamint azt, hogy a Prikarpatska (sic!) Ukrajna nem képezi majd vita tárgyát.”³² Ezt követően Beneš többé már nem vetette fel Kárpát-Ukrajna kérdését, egészen 1944 júliusáig.³³ 1944. július végén V. Z. Lebegyevnek – a londoni emigráns kormányok melletti szovjet követnek – Beneš újból kijelentette, hogy „nem fogja ellenezni Kárpát-Ukrajna Szovjetunióhoz csatolását”,³⁴ de szeretné, ha erre Csehszlovákia felszabadítását követően kerülne sor.

²⁹ AVP RF, F.07, Op.5. P.15. Gy.198. L.1.; ZSELICZKY Béla (1998): *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Budapest, Napvilág. 65.

³⁰ AVP RF, F.07. Op.5. P.15. Gy.198. L.1.

³¹ *Szovetszko–csehszlováckije otnosenijá vo vremja Velikoj Otyecsesztvennoj vojni 1941–1945* (1960). Dokumenti i matyeriali. Moszkva, Goszpolitizdat. 25–26.

³² RGASZPI, F.495. Op. 74. Jed. hr. 549. L.7. Utóbbi elnevezés, a Prikárpátska valójában a keleti Elő-Kárpátok földrajzi neve és a hegyvonulat túlsó, keleti oldalán lévő terület neve, aminek semmi köze sem volt az egykori csehszlovák Podkarpatská Rushoz. Ennek ellenére az adott meghatározást mind a két tárgyalófél használta, de a maga módján Kárpátalját értve alatta.

³³ *Szovetszko–csehszlováckije otnosenijá vo vremja Velikoj Otyecsesztvennoj vojni 1941–1945* (1960). Dokumenti i matyeriali. Moszkva, Goszpolitizdat. 25–26.

³⁴ VIDA István – ZSELICZKY Béla (2004): Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Dokumentumok. Külügyi Szemle*, 3. évf. 1–2. sz. 239–240.

Szovjet részről Kárpátalja kérdését egy másik szálon is futtatták,³⁵ majd „népi döntés” alapján oldották meg.³⁶ F. Nemeć vezetésével Husztra érkezett csehszlovák kormány-delegáció a hatalomátvételre készült. Moszkva viszont Munkácsra küldte a „második vonal” politikai gárdáját, amely helyi „népi mozgalom” leple alatt lépett fel, nem volt hajlandó betartani a Benešék által igényelt kivárási időt a terület Ukrajnához csatolása kérdésében. A Kreml saját küldöttei révén, előre kidolgozott terv alapján kívánta „helyi akaratnyilvánítással” végrehajtani az úgynevezett Kárpátontúli Ukrajna (Zakarpatszkaja Ukrajina) átcsatolását Szovjet-Ukrajnához. Z. Fierlinger moszkvai csehszlovák követ 1944. november 14-én felkereste V. Zorint, a szovjet Narkomingyel Európai Osztályának vezetőjét, és kormánya nevében kifejezte aggályait a Kárpátalján zajló fejlemények miatt. Előző napon táviratot kapott Benešről, aki a szovjet ígéretekre hivatkozva kinyilvánította, hogy a kérdésben nem kíván semmiféle vitát a szovjetekkel. Nem hitt Moszkva kettős játékában. Követe révén mindenekelőtt azt szerette volna elérni, hogy Sztálinék a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezményben rögzítsék a csehszlovákiai magyarok tömeges kitelepítésének szükségességét. Az egyik 1944. december 30-i keltezésű szovjet külügyi dokumentumban ez olvasható: „A Csehszlovák kormány azt kívánja, hogy a magyar kormány adja elvi beleegyezését a lakosságcserehez és -áthelyezéshez. H. Ripka, a londoni kormány államminisztere ezek során megmagyarázta, hogy Csehszlovákia számára fontos a németek áthelyezése a Szudéta-vidékről, de megemlítette, hogy a Szovjet kormány érdeke is az, hogy nyomást gyakoroljon a magyarokra a lakosságcsere és átköltöztetés kérdésében, mivel az nagyon fontos precedens lehet a szudétanémetek kérdésének megoldása idején.” A szovjet külügyi népbiztosság osztályvezetői (I. M. Lavrov és V. A. Zorin) elvetette ezt a csehszlovák követelést. Benešék azonban továbbra is ostromolták javaslataikkal a szovjet külügyi vezetést, mintegy kompenzációt keresve a Kárpátalján lezajlott fejleményekért. Lavrov és Zorin az elutasítást úgy indokolták, hogy „nem látják célszerűnek a Csehszlovák kormány javaslatát a magyarok áttelepítésére, annál is inkább, mivel vonatkozó követelésük a Csehszlovákiából való kitelepítésre a béketárgyalások keretében kerül majd megvitatásra”.³⁷ Hasonló fogadtatásban részesült a londoni csehszlovák kormány 1944. december 31-i távirata is: „A lakosság áttelepítése Csehszlovákiából Magyarországra a béketárgyalások feltételeihez tartozik, nem pedig a fegyverszüneti egyezményekhez. Jelenleg sürgősen a csehszlovák kormány e követelését rögzíteni, annak ellenére, hogy nem lehet kifogásunk a magyar lakosság egy részének Csehszlovákiából Magyarországra való áthelyezése ellen.”³⁸ Fierlinger 1945. január 15-én emlékiratot nyújtott át Moszkvának, kérve, hogy az alábbi szöveget iktassák be a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezménybe: „Azokat a magyarokat,

³⁵ ZSELICZKY 1998, 68–69.

³⁶ Egyesek szerint Kárpátalja Ukrajnához csatolása megkímélte a kárpátaljai magyarokat a felvidékiekéhez hasonló bánásmódtól és üldöztetésektől. Figyelmen kívül hagyják az ottani mintegy 40 ezer főnyi felnőtt magyar férfilakosság deportálását az úgynevezett „három napos málenkij robotra”. Lásd Zseliczky Béla, Szőke Domonkos, Bognár Zoltán, Gereben Ágnes, Stark Tamás, Braun László tanulmányait in Soós Kálmán – Orosz Ildikó – KOBÁLY József szerk. (2005): *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 7–73.

³⁷ AVP RF. F.06. Op.7. P.29. Gy 388. L. 9.

³⁸ Uo.

akik korábban rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal és azt megvonták tőlük, Magyarország elismeri magyar állampolgároknak és beengedi őket az ország területére. Ezekről a személyekről a határátlépés pillanatától kezdve Magyarország fog gondoskodni.”³⁹ A három szövetséges nagyhatalom, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok azonban nem adott helyt a csehszlovák kérésnek.

1945 január 23-án és 29-én J. Sztálin és E. Beneš között üzenetváltásra került sor a kárpátaljai fejleményekkel kapcsolatban. A szovjet vezető tagadta, hogy a „Szovjet Kormány az országaink közötti megegyezés ellenére egyoldalúan készül megoldani Kárpátontúli Ukrajna kérdését”.⁴⁰ Sztálin hozzáfűzte: „A Szovjet Kormány nem tiltotta és nem is tilthatta meg Kárpátontúli Ukrajna lakosságának, hogy kinyilvánítsa nemzeti akaratát. Ez annál is inkább érthető, hogy Ön maga beszélt nekem Moszkvában saját készségéről átadni Kárpát-Ukrajnát a Szovjetunióknak, miközben kell, hogy Ön emlékezzen rá, én akkor nem adtam hozzá beleegyezésemet. [...] Mivel a Kárpátontúli Ukrajna kérdését magának Kárpátontúli Ukrajnának lakossága veti fel, azt igenis meg kell oldani. De a kérdés csakis Csehszlovákia és a Szovjetunió közti megegyezés alapján oldható meg, még a Németország elleni háború befejezése előtt, amikor mind a két kormány annak célszerűségét látja.”⁴¹ E. Beneš válaszában Sztálin kívánságának megfelelően a két kormány megegyezése révén kívánta a kérdést megoldani, amire „a Németország elleni háború befejezése után kerüljön sor (vagyis amikor már teljesen biztosítva lesz a München előtti határunk visszaállítása Németországgal és Lengyelországgal) és amint nekem lehetőségem lesz beszélni erről a kérdéssel Prágában”.⁴² Beneš megerősítette, hogy „ebben a kérdésben én nem változtattam nézetemen attól a pillanattól kezdve, amikor először beszéltem erről az Ön követével, I. Majszkijjal Londonban 1939 szeptemberében, és a jövőben sem változtatok rajta. Ilyen értelemben fogom megfogalmazni nézetemet Prágában. Ez a kérdés részünkről nem lesz semmiféle vita tárgya más országokkal, és a soron lévő békekonferenciára úgy kívánunk elmenni, hogy ebben a kérdésben már teljes egységre jutottunk Önnel.”⁴³ A csehszlovák kormányfő megköszönte a politikai segítséget, amit szovjet részről neki a „nemrég a Magyarországgal kötött fegyverszüneti tárgyalások során”⁴⁴ nyújtottak.

Beneš második moszkvai látogatása

A kárpátaljai fejleményekkel szinte párhuzamosan, Sztálin és Beneš azokkal kapcsolatos 1945. januári levélváltását követően a csehszlovák vezető politikus újabb moszkvai utat tervezett a sürgős kérdések, közöttük a szlovákiai magyar kérdés megbeszélése és rendezése végett. 1945. február 22-én Hnízdo, a Moszkvában tartózkodó csehszlovák

³⁹ Uo. A szerző fordítása oroszról

⁴⁰ RGASZPI. F.17. Op.128. Jed.hr.764.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 30–32.

⁴⁴ Uo.

követtanácsos, találkozót kért Molotovval, és a beszélgetés során közölte, hogy Beneš és kísérete február 26–28. között indul Moszkvába az angol kormánytól kapott három repülőgépen a Stockholm–Helsinki–Leningrád útvonalon.

Beneš és Molotov 1945. március 21-i moszkvai megbeszélésén három témánkba vágó kérdés megvitatása szerepelt: az új csehszlovák határok, a németek és magyarok kitelepítése Csehszlovákiából, valamint Kárpátalja jövőjének kérdése. Az első napirendi pontban „Beneš emlékeztet rá, hogy mind az ő személyes, mind az egész Csehszlovák Kormány véleménye ebben a kérdésben [vagyis a határokról] mindenkor az alábbi megfogalmazásban jelentkezett: »München előtti határok«. Ő már igyekezett meggyőzni az angolokat arról, hogy írásban fejezzék ki viszonyukat ehhez a formulához, de azok sokáig ingadoztak, habár 1942. augusztus 2-án már közölték, hogy nem ismerik el a müncheni egyezményt és a határok pontosítása esetében nem tartják magukat ahhoz. Beneš elutazása előtt [Londonból Moszkvába – a szerző megjegyzése] három nappal az angolok írásban fejtették ki Benešnek, hogy miként viszonyulnak a München előtti határokhoz, vagyis lépést tettek előre. Megírták, hogy Németország kapitulálásának pillanatától kezdve készek átadni a München előtti terület feletti ellenőrzést a Csehszlovák kormánynak. Beneš ragaszkodott annak a dátumnak a rögzítéséhez, amelyik meghatározza ezeket a határokat, úgy, mint azt a Magyarországgal kötött Fegyverszüneti egyezményben tették. Az angolok belementek abba, hogy Csehszlovákia határait az 1937. december 31-i állapot szerint határozzák meg. A határok elismerésével kapcsolatos megfogalmazást vitára vinnék Londonban az Európai Tanácsadó Bizottságban [az 1943-ban londoni székhellyel létrehozott Európai Tanácsadó Bizottságban – a szerző megjegyzése]. Beneš megígérte, hogy az angol nyilatkozat szövegét ebben a kérdésben átadják nekünk.”⁴⁵ Ezt követően Molotov megkérdezte, hogy Beneš számít-e még valamilyen területre az 1937. évi határokon felül. „Beneš azt felelte, hogy vannak bizonyos igényei a Németországgal határos területekre, de nem bocsátkozott további fejtegetésekbe a témában. Azt a reményét fejezte ki, hogy a Szovjet Kormány segíteni fog Csehszlovákiának a kérdés vitája idején az Európai Tanácsadó Bizottságban.”⁴⁶

A második napirendi pontot V. Zorin *A német és magyar lakosság kitelepítése Csehszlovákiából* alcím alatt foglalta össze: „Beneš elmondja, hogy ez a kérdés eléggé kényes, és erről ő már másfél éve tárgyal az angolokkal. Az angolok elismerték a német lakosság kitelepítésének szükségességét Csehszlovákiából. A hadi kabinet (War Cabinet) hivatalosan közölte, hogy támogatja a németek kitelepítését, de csak szóban, az angolok ugyanis ingadoztak megfogalmazni ezt a nyilatkozatot írásban. Kételyeik ezzel kapcsolatban: a) ez nem csak Csehszlovákiára, hanem a lengyelekre is vonatkozik, és a kérdés mintegy 7–8 millió német áttelepítését érinti, b) nem lehet tudni, hova indulnak majd a németek Cseh- és Lengyelországból, mivel Németországban négy megszállási övezetet terveznek kialakítani, és nem lehet tudni, melyik övezetben helyezhetők el a kitelepítendő németek. Beneš úgy gondolja, hogy a lengyel kérdés és Csehszlovákia belső kérdése nem oldható meg transzfer nélkül, mivel ellenkező esetben Csehszlovákiában polgárháború

⁴⁵ AVP RF. F.06. Op.7. P.51. Gy. 833. L.1–3.

⁴⁶ Uo. L.2–3.

lesz. Az angolok közölték vele, hogy ők a Szovjet Kormány véleményére várnak ebben a kérdésben és nem tartják azt egyszerű kérdésnek.” Ezt követően Molotov újra feltette a kérdést Benešnek, hogy az angolok miért nem akarják most határozottabban kifejezni véleményüket, amire újból azt a választ kapta, hogy „az angolok a Szovjet Kormány véleményére várnak, s talán szovjet–csehszlovák megegyezésre a kérdésben”,⁴⁷ majd megjegyezte, hogy „Londonban az Európai Tanácsadó Bizottságban ezt a kérdést nemhivatalosan már vitatták, és abból látható, hogy az amerikaiak sem ellenzik a németek kitelepítését”.⁴⁸ Beneš feltette a kérdést Molotovnak, miként viszonyul ő személyesen a problémához. „Molotov kijelenti – olvassuk Zorin feljegyzésében –, hogy a Szovjet kormány elvben pozitívan viszonyul a németek kitelepítéséhez, azonban most már gyakorlati szempontból kell a kérdést megközelíteni, hogy hány németet és miként kell kitelepíteni. Erre vonatkozóan jó lenne ismerni Beneš elképzeléseit.”⁴⁹ Beneš erre elmondta, hogy „meg tudja fogalmazni a kitelepítés gyakorlati programját. Ő úgy véli, hogy legalább 2 millió németet kell kitelepíteni, de akkor valószínűleg még mindig marad belőlük 800 ezer Csehszlovákiában. Az egész német burzsoázia és értelmiség, valószínűleg, elmegy. Maradnak a munkások, melyeket a cseh lakosság körében kell elosztani. Csehszlovákiában jelenleg mintegy 4 millió német és kb. 600 ezer magyar van. A mostani gyakorlat azt mutatja, hogy a Vörös Hadsereg és a csehszlovák hadsereg bevonulásával a németek majdnem mindannyian elmennek. Beneš közli, hogy az angoloknak és Guszev ets.-nak ő már átnyújtott egy emlékiratot ezzel kapcsolatban.”⁵⁰ Beneštől úgy vélte, hogy „az angolok »csak játszottak Csehszlovákiával ebben a kérdésben«, többek között Moszkvában, a Magyarországgal folyó tárgyalások idején. Ők informáltak bennünket, hogy Kerrnek⁵¹ utasítást adtak a csehszlovákok támogatására, valójában pedig nem is adtak neki ilyen utasítást.”⁵²

Zorin naplójegyzetének ezen részei⁵³ elérhetők az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete által kiadott, kimondottan a *szlovenszkói magyar kisebbségnek* szentelt dokumentumgyűjteményben, amely az 1944–1951 közötti időszakot öleli fel. A harmadik napirendi pontban, ami már nem szerepel kötetünkben, Beneš kifejtette, hogy „az utolsó 20 év folyamán soha sem vélekedett úgy, hogy Kárpát-Ukrajna kérdése meg lett volna oldva”.⁵⁴ „1918-ban Csehszlovákia nem követelte magának Kárpát-Ukrajnát. – jelentette ki. – Neki csak az amerikaiak ajánlották fel, javasolva, hogy hajtsanak végre népszavazást. Mivel 1918-ban Szovjet-Oroszország nem kapta meg Kelet-Galíciát, s Magyarország, hogy ha megkapja Kárpát-Ukrajnát, felemelkedett volna, ezért Csehszlovákia kényszerítve érezte magát kötelékébe venni Kárpát-Ukrajnát. Mindemellett meg akarta őrizni kapcsolatait Romániával, a jövőbe tekintve,

⁴⁷ Uo. L.1–3.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Archibald Clark-Kerr (1882–1951) moszkvai brit nagykövet.

⁵² AVP RF. F.06. Op.7. P.51. Gy. 833. L.1–3.

⁵³ ZSELICZKY–MURASKO–SZLOISZTOV 2017, 70–72.

⁵⁴ AVP RF. F.06. Op.7. P.51. Gy. 833. L.3.

számított a Szovjetunióval való közeledésre. Csehszlovákia megbízott ügyintézőnek tekintette magát Kárpát-Ukrajnával kapcsolatban, kénytelen volt elfogadni a Nemzetek Szövetségének ellenőrzését. Ebben a vonatkozásban ez azt jelentette, hogy a kérdés véglegesen nem dőlt el. A terület Vörös Hadsereg általi felszabadítását követően ott bizonyos incidensek voltak. Beneš és Sztálin megegyezett, hogy: a) ez a kérdés baráti alapon lesz megoldva Csehszlovákia és az SzSzKSz között, b) a kérdés megoldására azt a bizonyos momentumot fogják felhasználni, amikor megoldódik majd Csehszlovákia határainak kérdése. Beneš úgy véli, hogy ezt a kérdést meg kell vitatni a Csehszlovák parlamentben, amikor majd Beneš Prágában lesz. Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a csehszlovák nép úgy dönt ebben a kérdésben, ahogy Beneš javasolja. Gazdasági szempontból Kárpát-Ukrajna mindig terhet jelentett Csehszlovákia számára. Kárpát-Ukrajna gazdaságának fejlesztésére Csehszlovákia jelentős befektetéseket eszközölt, de keveset használt ki annak gyümölcseit. A csehek, Beneš szavai szerint, a legokosabb emberek, ők szerződést akarnak kötni arról, hogy miként adják át Kárpát-Ukrajnát a Szovjetuniónak, mégpedig a szerződéskötést megelőzően nagyon fontos eldönteni, hogy hol megy majd Kárpát-Ukrajna határvonala, mivel Csehszlovákia területén is élnek ukránok. Benešnek az a véleménye, hogy a szlovák területen lévő ukránok kérdése megoldható lenne áttelepítés útján, lakosságcserével Kárpát-Ukrajnával, ahol ugyancsak él a szlovákok egy része. Beneš kérdezi, hogy Molotov ets. miként viszonyul a kérdés ilyen megoldásához. Molotov kijelenti, hogy nincsen semmi kérdése, és persze, hogy meg lehet egyezni a lakosságcseréről.⁵⁵ Beneš még megjegyezte, hogy a befektetések kérdését is meg kellene oldani, mire Molotov kijelentette, hogy „valószínűleg mi is találunk okos embereket, és a kérdés baráti alapon megoldható.”⁵⁶

A moszkvai, 1945. március 21–24. közötti tárgyalások utolsó napján V. M. Molotov vetette fel Benešnek Kárpátalja kérdését. Utalva tárgyalópartnere korábbi „Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos többszöri megnyilatkozásaira”,⁵⁷ szembeállította Beneš korábbi nyilatkozataival. Molotov olyan nyilatkozat megírására kérte, amiben maga Beneš utalna rá, hogy szeretné, ha „Kárpát-Ukrajna az USzSzK része lenne”⁵⁸ szovjet–csehszlovák közös határral. Találkozójuk során Molotov és Beneš megegyeztek abban, hogy Kárpátalja csatlakozásának kérdését csakis egymás között kell tisztázni és szabad eldönteni. Ezt követően a csehszlovák vezető utalt annak fontosságára, hogy a közös csehszlovák–szovjet határ révén a Szovjetunió átjut a Kárpátokon. Molotov szerint ennek következtében aztán „a németek csendesebbek lesznek” és a magyarok is „kétségen kívül csendben fognak ülni”.⁵⁹ A közös határ jelentőségét Beneš a nemzetiségi kérdés megoldásának szempontjából is hangsúlyozta, majd kötelezettséget vállalt, hogy Kárpátalja ügyében levéllel fordul Sztálinhoz. Miután Molotov a szovjet kormány nevében beleegyezését adta a németek kitelepítésére, a csehszlovák elnök, a Szlovák Népi Tanács kérését közvetítve, kérte a szovjet kormány hozzájárulását, hogy „segítsen megtisztítani Szlovákiát

⁵⁵ Uo. L.3–4.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. L.10.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

a magyaroktól”.⁶⁰ Kijelentette, hogy kész és „meg tudja fogalmazni a kitelepítés gyakorlati programját”. A szlovenszkói magyarok létszámát az előző napi tárgyalásai során Beneš „körülbelül 600 ezer főben” állapította meg, amelyek közül szerinte „kb. 400 ezret kell kitelepíteni”. E tekintetben elsőrendű fontosságot tulajdonított a főleg Kassán összpontosult magyar adminisztráció haladéktalan eltávolításának, szerinte annak létszáma „kb. 10–15 ezret tesz ki”.⁶¹

1945 tavaszán a német és magyar lakosság Csehszlovákiából való kitelepítése elégetlenséget váltott ki A. C. Kerr moszkvai brit nagykövet részéről, aki április 11-én levelet írt Molotov külügyi népbiztosnak, amelyben e kérést intézte hozzá: „Amikor Beneš elnök nemrég Moszkvában járt, megtudtam tőle, hogy a Szovjet kormány beleegyezését adta ahhoz, hogy Csehszlovákiából kitelepítsék a német és a magyar lakosság 2/3 részét. Kormányom örömmel szerezne tudomást arról, hogy Beneš elnök helyesen fejtette-e ki a Szovjet kormány álláspontját, és ha igen, kapott-e a Szovjet kormánytól valamiféle jogot arra, hogy ő ismertesse annak álláspontját. Kormányom nagyon szeretné, hogy ha Beneš elnök nem tenne ilyen radikális és idő előtti lépéseket, amelyek bonyolítanak a problémát, aminek megvitatása... a mi kormányainkat illeti meg.”⁶² Kerr nagykövetnek nyilván nem volt tudomása arról, hogy a kérdést Beneš még 1943 decemberében megvitatta Sztálinnal. Arról sem tudhatott, hogy Sztálin jóváhagyta a csehszlovák kommunisták kassai kormányprogramját, és kifejezetten biztatta a csehszlovák kormányt arra, hogy még Potsdam előtt teremtsenek kész helyzetet a felvidéki magyarok kiűzésével.

Sztálin, a kassai kormányprogram és a felvidéki magyarok háború utáni kiűzése

Klement Gottwald 1945. március 10-én megküldte V. M. Molotovnak Csehszlovák Kommunista Párt Határon túli Irodája által kidolgozott iratot, ami a csehszlovák kormány kassai programjaként híresült el. Beneš elfogadta a tervezetet az új csehszlovák kormány megalakításáról szóló tárgyalások politikai alapjának. Külön vita tárgyát képezte a szlovák kérdés (V. fejezet), Kárpátontúli Ukrajna kérdése (VI. fejezet), az árulók és kollaboránsok kérdése (VIII. fejezet). Gottwald a cseh–szlovák egyenrangúság mellett tört lándzsát: „A köztársaság kormánya az ország területének első kormányaként az új alapokon nyugvó csehszlovák állam egységének kifejezője lesz. Minden vitának véget kell vetni arról, hogy önálló nemzet-e a szlovák. A kormány első lépéseitől kezdve igyekezzon, hogy a cseh–szlovák viszonyban az »egyenrangú az egyenrangúval« elv valósuljon meg és a két nép között valódi barátság jöjjön létre.”⁶³ A csehszlovák kommunista szerint „[a] kormány, tiszteletben tartva annak a kárpát-ukrán népnek az akaratát, amelyik demokratikus úton fejezi ki vágyát a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való egyesülése iránt, mindent megtesz ezen akarat érvényesítése

⁶⁰ Uo. L.10–14.

⁶¹ Uo. L.1–9.

⁶² AVP RF, F. 0138. Op.26. P.132. Gy.7. L. 8–10

⁶³ A dokumentum V. fejezetében. RGASZPI. F.82. Op.2. Gy.1357. L.185.

érdekében. A kormány semmit sem változtat azon a helyzeten, amely a Kárpátontúli Ukrajna nemzeti bizottságainak 1944. november 26-i kongresszusát és a Kárpátontúli Ukrajna Nemzeti Tanácsa létrehozását követően jött létre.⁶⁴ A VIII. fejezet szerint: „Az a keserű tapasztalat, amelyet a csehek és a szlovákok szereztek a német és a magyar kisebbséggel kapcsolatban, akiknek nagyobb része a Köztársaság ellen irányuló külső hódító politika eszköze lett, de különösen azoktól a csehszlovákiai németektől szerzett keserű tapasztalat, akik közvetlenül csatlakoztak a cseh és szlovák nép elleni pusztító hadjáratához, arra kényszeríti az újjászülött Csehszlovákiát, hogy kemény és határozott intézkedéseket fogantatosítson. A Kormány nem kívánja és nem is fogja megbüntetni a lojális német és magyar nemzetiségű polgárait, különösen azokat, akik még a legnehezebb időben is hűek maradtak hozzá, de a bűnösökkel szemben kemény és kegyetlen lesz, ahogy azt megköveteli népeink becsülete.”⁶⁵ Ezt követően felsorolja, hogy milyen megítélésben részesülnek a különféle politikai beállítottságú német, magyar és szlovák személyek, akik elvesztették állampolgárságukat, majd a következőképpen folytatja fejtegetéseit: „A többi német és magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgártól megvonják csehszlovák állampolgárságát. Újból kérelmezhetik azonban a csehszlovák állampolgárságot, de a köztársasági szervek egyéni megítélésben részesítenek minden kérelmezőt. Azokat a németeket és magyarokat, akik bíróság elé lesznek állítva és a Köztársaság, valamint a cseh és szlovák nép ellen elkövetett bűnökért lesznek elítélve, megfosztják csehszlovák állampolgárságuktól és örökre kiutasítatnak a Köztársaságból, mivel, hogy nem ítéltetnek szigorúbb büntetésre. Azok a németek és magyarok, akik 1938-ban München után települtek be a Csehszlovák Köztársaság területére, azonnal ki lesznek űzve a Köztársaságból, ha nem részesültek egyéb büntetésben. Csak azok a személyek képeznek ez alól kivételt, akik Csehszlovákia javára tevékenykedtek.”⁶⁶

A magyarok gyakorlati kitelepítésének kérdése Szlovákia területéről 1945 tavaszától kezdve a szovjet és csehszlovák vezetés közti kapcsolatok egyik fontos kérdéseként jelentkezett. Zorin 1945. április 11-én csehszlovákiai szovjet követként a Vörös Hadsereg által felszabadított Kassán találkozott Václav Nosek csehszlovák belügyminiszterrel, aki beszámolt neki a központi csehszlovák kormány és a helyi szlovák kormány közötti nézeteltérésekről a magyarok kitelepítésének ügyében: „a Szlovák Nemzeti Tanács arra készül, hogy a legközelebbi jövőben Szlovákiában a magyarok eltávolításával kapcsolatos akciót hajtson végre és ezek során a szlovákok az egész magyarság kitelepítésére törekszenek, amit ő nem helyesel. Hozzátette, hogy véleménye szerint először csak a hódító magyarokat kellene eltávolítani, vagyis azokat, akik 1938-ban érkeztek Szlovákia területére, amikor Magyarország megszállta Szlovákiát. Kérdésemre, hogy hány magyar van Kassán, Nosek azt válaszolta, hogy véleménye szerint 3–4 ezer. Nosek úgy véli, hogy ezeket a magyarokat fájdalommentesen ki lehet telepíteni Magyarországra, de a többieket most nem lehet eltávolítani anélkül, hogy munkára köteleznék a Szlovákiában tartózkodó németeket és magyarokat, koncentrációs táborok létesítenének, ahová azok a magyarok kerülnének, akik nem voltak lojálisak a Csehszlovák Köztársaság iránt. Ezt követően lehet csak kiválogatni közülük azokat, akiket kitelepítésre

⁶⁴ A dokumentum VI. fejezetében. Uo. L.186–187.

⁶⁵ A dokumentum VII. fejezetében. Uo. L.188.

⁶⁶ Uo. L. 189.

szánnak. Nosek mindenesetre helyteleníti, hogy most hajtsák végre a magyarok általános kitelepítését. Ezzel szemben Nosek azzal érvelt, hogy Magyarországon is vannak szlovákok, akiket a Magyar Kormány ugyancsak kiutasíthat Csehszlovákiába.⁶⁷

Egy héttel később, miután találkozott Z. Fierlinger miniszterelnökkel, Zorin az alábbi jegyzete fel 1945. április 16-án: „Fierlinger emlékeztett arra, hogy ő a mai napon egy memorandumot küldött számomra a magyarok Kassáról való kitelepítése kapcsán, és elmondta, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács a Központi Kormányval együtt megvitatta a *magyarok általános kitelepítésének kérdését* Szlovákiából, annak a tanácsnak a figyelembevételével, amelyet állítólag J. V. Sztálin ets. adott Benešnek arra vonatkozóan, *hogy a magyarok kitelepítését a lehető leggyorsabban kell végrehajtani, és még azt megelőzően, hogy a többi szövetséges elkezdne ezzel foglalkozni.*”⁶⁸ A Szlovák Nemzeti Tanács ezért előkészületeket tesz arra, hogy 400 ezer magyart három hónap alatt kitelepítsen Szlovákia déli részéről. A kitelepítési terv rövid időn belül elkészül, és Fierlinger megígérte, hogy elküldi azt nekem.⁶⁹ Zorin megjegyezte, hogy „számomra későn érkezett az üzenet a magyarok Kassáról való kitelepítéséről. Arra kértem Fierlingert, hogy a magyarok általános kitelepítésének tervét jó előre küldje meg nekem, hogy idejében informálhassam róla kormányomat, és hogy a terv egyeztethető legyen a 2. Ukrán Front parancsnokságával, amely elsősorban érdekelt abban, hogy tudomása legyen az akcióról. Fierlinger megígérte, hogy figyelembe veszi megjegyzésemet és jó előre beterjeszti a magyarok általános áttelepítésének tervét.”⁷⁰

Sztálin Potsdam előtt, 1945. június 28-án fogadta Fierlingert Moszkvában, ahol a csehszlovák miniszterelnök újból felvetette, hogy mitévők legyenek a németek és magyarok kitelepítésével? A szovjet vezető válasza ez volt: „Nem fogjuk zavarni magukat, üzzék el őket. Hadd tapasztalják meg saját magukon, mit jelent mások felett uralkodni.”⁷¹ Fierlinger ekkor azt kérte Sztálintól, hogy adjon a szovjet katonaságnak utasítást, működjenek közre a németek és magyarok kitelepítésében. Erre a válasz kérdés formájában érkezett: „Hát a mi katonáink akadályozzák magukat ebben?” mire Fierlinger kijelentette: „Nem, de szeretnének aktív segítséget kapni hozzá.”⁷² Erre azonban a csehszlovák miniszterelnök nem kapott engedélyt.

Eközben a *felvidéki magyarság helyzete* fokozott méretekben és állandóan romlott. Arra az országrészben jelen lévő szovjet hadsereg politikai képviselői is felfigyeltek. Egy M. I. Burcevhez, a Vörös Hadsereg Parancsnoksága Politikai Főnöksége 7. részlegének vezetőjéhez beküldött jelentés 1945 júniusában így jellemezte a helyzetet: „Csehszlovákiában jelenleg a helyi hatalmi szervek helytelen tetteket követnek el a magyar lakossággal szemben. Az országban jelenleg 750–800 ezer magyar él. Alapjában véve ezek kistelkű parasztok, napszámosok és munkások. Az utóbbi időben Beneš ez évi május 12-i kinyilatkozásai a németek és magyarok kitelepítéséről oda vezettek, hogy az adminisztrációs szervek gyakorlati

⁶⁷ AVP RF, F. 0138. Op.26. P.132. Gy.7. L. 7–8.

⁶⁸ Kiemelés tőlünk – Zs. B. Uo. F.06. Op.7. P.51. Gy. 821. L.17.

⁶⁹ Uo. L.18–19.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ G. P. MURASKO szerk. (1997): *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszizszkih arhivov 1944–1953*. Tom 1. Moszkva–Novoszibirszk, Szibirszkij hronograf. 232.

⁷² G. P. MURASHKO (2000): The Fate of Hungarian Minorities in Slovakia after the Second World War: Resettlement and Re-Slovakisation: Moscow's Position. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 16. évf. 1–2. sz. 86.

utasításként kezelik azokat, és lépéseket tesznek azok teljesítésére. Ez alól a Csehszlovák Kommunista Párt sem kivétel.”⁷³ Burcev a hozzá befutott jelentések alapján június 19-én ezzel kapcsolatban így összegezte a helyzetet: „A magyarok kitelepítése durva módszerekkel történik. A magyaroknak arra sem adnak lehetőséget, hogy eladják vagy megőrzésre átadják tulajdonukat. A gyerekek, öreg és beteg emberek, terhes asszonyok arra kényszerülnek, hogy többtucat kilométert gyalog tegyenek meg a magyar határig. Még a régi magyar pártemberek is átmennek Magyarországra, mivel képtelenek megakadályozni a törvénytelenéseket.”⁷⁴ A Politikai Főigazgatóság vezetője 1945. augusztus 15-én G. Dimitrovhöz küldött jelentésében a nyári helyzet alakulásáról megállapította, hogy „a csehszlovák kormány olyan cselekmények sorát hajtotta végre, melyek magyarellenos politikájáról tanúskodnak”,⁷⁵ és megjegyezte, hogy Beneš szónoklatai és cikkei szerint „az összes magyart ki fogják telepíteni Szlovákiából”.⁷⁶ Burcev kiemelte, hogy a nyár folyamán „a magyarok üldözése nagyon felerősödött”, „a magyaroknak tiltják anyanyelvük használatát, és próbálkozások figyelhetők meg arra, hogy rákényszerítsék őket az »M« jelzésű karszalag viselésére”.⁷⁷ „Szlovákia több városában és falvaiban, ahol a lakosság többsége magyar, bezárták az iskoláikat. Több városból, így Pozsonyból is, teljes egészében és túlzott szigorral telepítik ki a magyarokat. A sajtó hangneme, különösen a szlovákoké, a magyarokkal szemben túl éles és agresszív.”⁷⁸ A jelentés befejező részében a szerző rámutat, hogy „a csehszlovák politika eseményei több mint 700 ezer, főképpen Szlovákia keleti és déli övezetében élő magyar sorsát érintik, és az erős felháborodást vált ki Magyarországról”.⁷⁹

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyik magyarországi szovjet képviselője 1945. október 11-i jelentésében a szlovákiai magyarság helyzetéről jelentette, hogy „Pozsonyban és más csehszlovák városokban a nemzetbiztonsági szervek valóságos embervadászatot rendeznek. Egybegyűjtik az általuk politikailag megbízhatatlannak nyilvánított magyarokat és koncentrációs táborokba viszik őket.”⁸⁰ Mindezt Beneš május 5-i elnöki rendeletének tulajdonította, miszerint „minden magyar megbízhatatlan”.⁸¹ „A magyarok üldözése a magát demokratikus államnak nevező Csehszlovákia hivatalos programjává lett”⁸² – fűzte hozzá.

Rákosi 1945 nyarán Prágába utazott. Útjáról 1945. augusztus 4-én Moszkvában beszámolt Dimitrovnak. Rákosi szerint a csehszlovák kommunista vezetők arra hivatkoztak, hogy 1945. június hó végén küldöttségük találkozott Sztálinnal, aki kifejtette előttük saját nézetét a magyar kérdés csehszlovákiai rendezésére vonatkozóan és támogatásáról biztosította őket. „Sztálin... a magyar kérdéssel kapcsolatban azt a szilárd véleményét

⁷³ RGASZPI. F.82. Op.2. Gy.1357. L.211–214.

⁷⁴ MURASKO 1997, 224–225.

⁷⁵ RGASZPI. F.17. Op.128. Gy.32. L.69.

⁷⁶ Uo. F.82. Op.2. Gy. 1357. L.211–214.

⁷⁷ Uo. Op. 128. Gy. 32. L. 69.

⁷⁸ T. V. VOLOKITJINA szerk. (1999): *Szovetszkij faktor v Vosztocnoj Jevrope 1944–1953*. Tom 1. Moszkva, Nauka. 128.

⁷⁹ V. V. MÁRJINA szerk. (2004): *Nacionálnaja politika v sztránáh formirujuscsehoszjá szovetszkoho blokká 1944–1948*. Moszkva, Nauka. 234.

⁸⁰ AVP RF, F.77. Op.19. P. 12a. Gy.12. L.65.

⁸¹ AVP RF, F.77. Op.19. P. 12a. Gy.12. L.65.

⁸² Uo. L.69.

fejtette ki, hogy a magyarokkal ugyanúgy kell elbánni, mint a németekkel”⁸³ – közölték Rákosi elvbarátai Prágában. Sztálin a „küldöttségnek szó szerint kijelentette: »dájtye im po zubám«”.⁸⁴ Jelentésében Rákosi hivatkozott arra is, hogy a magyarok kitelepítése „elrontja a két ország viszonyát és óriási politikai csapást jelent a fiatal magyar demokráciára”,⁸⁵ „negatív hatással lesz a magyar–szovjet barátságra”.⁸⁶ Dimitrov a szlovákiai magyarság ügyében 1945. augusztus 23-án Molotovnak levelet jutatott el, ami kísérőlevéllel eljutott Sztálinhoz is. Rákosi levelét Gerő Ernő vitte Moszkvába és átadta Dimitrovnak. A rövid kísérőlevél így hangzott: „Küldöm Gerő E. et. feljegyzését Magyarország vasúti hálózata igazgatásának kérdéséről.”⁸⁷ Rákosi vasúti ügyekbe csempészett levelére 1945. szeptember 9-én maga „Filipov elvtárs”⁸⁸ reagált. Sztálin Gottwald és Široký csehszlovák pártvezetőknek megírta: „a rendelkezésünkre álló értesülések arról tanúskodnak, hogy a csehszlovák kormány egyoldalúan, kölcsönös megegyezések nélkül próbálkozik megoldani a magyar kérdést. Szlovákia több településén a helyi hatalmi szervek, a kormány és a kommunista párt kedvező és hallgatólagos beleegyezésével, durva módszereket alkalmaznak a magyar lakossággal szemben (tiltják, hogy saját nyelvén beszéljen, nem engedélyezik számára saját közlekedési eszközeik használatát stb.). Ezek a magyarsággal szemben tanúsított válogatás nélküli, alaptalan cselekedetek, véleményünk szerint, csak kárt okozhatnak a demokratikus Csehszlovákia és Magyarország népeinek viszonyában”⁸⁹ – oktatta ki a szovjet vezető csehszlovák elvtársait. Javasolta, hogy vonják felelősségre azokat a magyarokat, akik a németek oldalán szolgáltak. Az összes többi szlovenszkói magyar problémájának megoldását pedig a két ország kormányai közötti megegyezés szférájába utalta. Sztálin ezzel megnyitotta az utat a csehszlovák–magyar első, 1945. decemberi prágai tárgyalásai előtt a felvidéki magyarok ügyében.

Szovjet állásfoglalások a felvidéki magyarok kitelepítéséről

A szovjet külügyminisztérium (Narkomingyel) figyelemmel kísérte a magyarok kitelepítését Csehszlovákiából, az úgynevezett lakosságcserére vonatkozó első és második prágai tárgyalásokat, az egyezményt, a pozsonyi hídfő körüli vitákat. A. A. Lavriscevsz, a Narkomingyel délkelet-európai (balkáni) osztályának vezetője 1946. április 5-én foglalta össze Molotovnak a csehszlovák–magyar tárgyalásokat: „Prágában [1945.] december 3–6. között a Csehszlovák Kormány kezdeményezésére tárgyalások folytak Magyarország és Csehszlovákia között a magyar kisebbség kérdéséről”⁹⁰ – írta a szovjet diplomata, majd megállapította: „A csehszlovák delegáció a csehszlovákiai magyar kisebbség

⁸³ RÁKOSI MÁTYÁS (1997): *Visszaemlékezések, 1940–1956*. Budapest, Nagyvilág. 184.

⁸⁴ A szerző által szó szerinti fordítás: „verjük ki a fogaikat”. RGASZPI, F.82. Op.2. Gy.1151. Sz. 60–61.; F.17. Op.128. Gy.784. L.71.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo. F.82. Op.2. Gy.1151. L.64–65.

⁸⁸ Sztálin használta ezt a fedőnevet.

⁸⁹ RGASZPI. 82. Op.2. Gy.1151. L. 30–31.

⁹⁰ AVP RF, F.077. Op.24. P.112. Gy.3, L.59.

kérdésének teljes megoldására törekszik. A csehszlovák küldöttség azt javasolta, hogy mindenekelőtt cseréljék ki a Magyarországon élő szlovákokat ugyanannyi Csehszlovákia területén lévő magyarra; másodsorban pedig hajtsák végre azoknak a magyaroknak kitelepítését, akik meg lettek fosztva csehszlovák állampolgárságuktól, kivéve azokat, akik lojálisak maradtak Csehszlovákiához. A csehszlovák küldöttség készségét fejezte ki arra, hogy a magyar kérdés végleges megoldásáig elnapolja, illetve korlátozza a magyarok kitelepítésére irányuló tetteit, ideiglenesen felfüggeszti tulajdonuk kisajátítását. Ezek során a Csehszlovák Kormány kategorikusan kijelenti, hogy a magyar kisebbség problémájának megoldása esetén nem engedhető meg a csehszlovák–magyar határ kiigazítása Magyarország javára.”⁹¹ Lavrisceev szerint „a magyar küldöttség kijelentette, hogy nem rendelkezik kellő megbízatással az ilyen jellegű tárgyalások folytatására, s csak ahhoz adta beleegyezését, hogy egyenlő számú szlovákok és magyart cseréljenek ki egymással. Ellenezte a magyarok további kitelepítését Csehszlovákiából. A delegációt vezető Gyöngyösi ezek során rámutatott arra, hogy Szlovákiában mintegy 600 ezer magyar él, ugyanakkor Magyarországon csak 350–400 ezer szlovák, akik közül kb. 50 ezer egyezne bele, hogy áttelepüljön Csehszlovákiába. Így aztán szavai szerint, ezen az alapon a csere a Szlovákiában lévő magyar lakosságnak csupán tizedrészét érintené. A Magyar Kormány azonban beleegyezne, hogy ilyen alapon cserét hajtson végre, ha a kicserélésre szánt magyarok közé beszámítanák azokat is, akiket már kitelepítettek és akiknek Csehszlovákia nem engedélyezi, hogy visszatérjenek családjukhoz (vagyis a hadifoglyok). A magyar küldöttség arra törekedett, hogy a Csehszlovákiában maradó magyaroknak adják vissza azokat a jogokat, amelyekkel 1938-ban rendelkeztek. Leghatározottabban a küldöttség annak szükségét hangsúlyozta, hogy vonják vissza a munkakötelezettségre vonatkozó utasításokat, melyeknek Gyöngyösi szerint az a lényege, hogy áttelepítsék a magyarokat Csehország és Észak-Szlovákia területére és így szétszórják a magyar lakosságot. A magyar küldöttség úgy gondolja, hogy a probléma teljes egészében megoldódna, hogyha a cserét követően a magyaroknak kisebbségi jogot biztosítanak, és ha a kitelepítéssel egy időben megkapnák földjüket is. Vagyis a magyarok felvetették Csehszlovákia azon területrészeinek átadását, amelyeken magyarok laktak.”⁹² Lavrisceev megállapította, hogy „a tárgyalások nem vezettek pozitív eredményre és folytatását elnapolták”, hogy „felújítására folyó év [1946.] február 6-án került sor magyar kezdeményezésre Prágában, és most már az egész probléma megoldása került napirendre”.⁹³

„A magyar küldöttség, elismerve a kérdés teljes megoldásának fontosságát, kijelentette, hogy megbízatásuk arra szól, hogy egyenrangú [lakosság]cserét hajtsanak végre, ami csak részleges megoldást jelentene”⁹⁴ – állapította meg Lavrisceev. A második prágai tárgyalások eredményesen fejeződtek be. Február 10-én közösen állították össze a csehszlovák–magyar egyezménytervezetet. A két ország kormányképviselői 1946. február 27-én Budapesten aláírták a lakosságcsere-egyezményt:

⁹¹ Uo. Op.20. P.12. Gy.24. L.47.

⁹² Uo. L.47–48.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

„1. Magyarország Szlovákiától annyi magyar átvételére kötelezi magát, ahány szlovák önként nyilváníttja ki kívánságát Szlovákiába átköltözésre. Az áttelepülésre kerülő magyarok számába beszámítanak a Szlovákiából már korábban kitelepített magyarok.

2. A Csehszlovák Kormány jogot kap, hogy Különbizottságot küldjön ki Magyarországra a szlovákok áttelepítése előkészítésére.

3. A kérelmezés és áttelepülés előkészítésére háromhavi határidőt állapítanak meg.

4. Az 1938. november 2. után Csehszlovákia területén tartózkodó magyarok, ha az országból ki lettek telepítve vagy utasítva, a hátrahagyott tulajdonukért visszatérhetnek, hogy magukkal vigyék azt.

5. Az áttelepülés alá kerülő személyek minden ingóságukat magukkal vihetik, illetve jogot kapnak arra, hogy szabadon eladják hátrahagyott tulajdonukat.

6. A szlovákok Magyarországról való áttelepülési költségeit a Csehszlovák Kormány vállalja magára, a magyarok áttelepítési költségeit Csehszlovákiából a Magyar Kormány viseli.

7. Az egyezmény teljesítése idején jelentkező vitás kérdések megoldásáról a magyar–csehszlovák vegyesbizottság gondoskodik.”⁹⁵

Lavriscevsz megállapítja, hogy az egyezményhez csatolt jegyzőkönyv szerint a csehszlovák kormány kötelezi magát, hogy „a végleges megoldás bekövetkeztéig félbeszakítja a magyarok további kitelepítését és belső áthelyezését, valamint tulajdonuk kisajátítását”.⁹⁶ Gyöngyösi külügyminiszter az aláírásnál kijelentette: „Mind a két kormány megegyezik abban, hogy az egyezmény aláírásától függetlenül, a csehszlovákiai magyarság kérdését nem oldották meg. Ezért mind a két kormány újból kifejezi törekvését a kérdés kétoldalú megegyezés útján való megoldására. Ha ez nem sikerülne, mind a két kormány jogot formál magának arra, hogy ezt a kérdést a békétárgyalások napirendjére tűzze.”⁹⁷

A londoni külügyminiszter-helyettesi értekezleten tartózkodó szovjet küldöttséget a felső politikai vezetés 1946. március 21-én a Magyarországgal kötendő békeszerződés kérdésében utasítással látta el,⁹⁸ mivel a csehszlovák kormány az 1946. február 27-i úgynevezett lakosságcsere egyezményen felül további 200 ezer magyart akart kitelepíteni. A direktíva szerint „Csehszlovákia és Magyarország közötti viszony rendezése, az európai béke és biztonság fenntartása érdekében célszerűnek tartjuk a csere alapon felüli 200 ezer magyar áttelepítését Csehszlovákiából Magyarországra. Ezek során javasolni kell a Csehszlovák Kormánynak, hogy a csehszlovák területen maradó magyar lakosság számára tartsa fenn a nemzeti kisebbségi jogokat. Csehszlovákia követeléseit Magyarországgal szemben: Javasolni kell a Csehszlovák Kormánynak, hogy a 14 671 hektárnyi területnövelési igényét Pozsony közelében tárgyalások útján egyeztesse közvetlenül a Magyar Kormánnyal.”⁹⁹ Sztálin a nemzeti kisebbségi jogok fenntartását 1946. április

⁹⁵ Uo. L.48–49.

⁹⁶ Uo. L.50.

⁹⁷ A kérdést részletesen tárgyalja FÜLÖP Mihály (2008): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947*. Budapest, Püski. 104–144.

⁹⁸ ZSELICZKY–MURASKO–SZLOISZTOV 2017, 132–133.

⁹⁹ AVP RF, F.012. Op.06. P.106. Gy.171, L.5.

10-én Nagy Ferencnek is említette,¹⁰⁰ noha sem ezt, sem a pozsonyi hídfő kérdésének kétoldalú megtárgyalását a szovjet küldöttség a párizsi értekezleten nem támogatta.¹⁰¹

A párizsi konferencia (1946. július–október) nem adott lehetőséget Magyarországnak, hogy javíthasson a kívül rekedt magyarság helyzetén, de még arra sem, hogy reális megítélésre számíthasson a győztesek részéről, különösen a területi és politikai bizottságban. Ott ugyanis három szovjet (orosz, belorusz, ukrán) szavazat mellett számolni kellett Csehszlovákia és Jugoszlávia szavazati jogával. Gyöngyösi János felszólalásában a párizsi konferencia plenáris ülésén 1946. augusztus 14-én azt a kérését fejezte ki, hogy „biztosítsanak a szlovákiai magyaroknak teljes polgárjogot és szabadságot, kötelezzék a csehszlovák kormányt, hogy mondjon le a magyarok kitelepítéséről”.¹⁰² A külügyminiszter kifejtette, hogy ha „a csehszlovák kormány továbbra is követelné a magyarok kitelepítését, ő kérné, hogy adják át Magyarországnak a túlnyomórészt magyarlakta területet”.¹⁰³ „Kérte, hogy alakítsanak nemzetközi szakértői bizottságot a magyar kisebbség helyzetének tanulmányozására.”¹⁰⁴ Befejezésül Gyöngyösi megfogalmazta egy „speciális jogvédelmi egyezmény szükségességét a nemzeti kisebbségekkel rendelkező közép- és kelet-európai vegyes lakosságú államok számára”.¹⁰⁵

Másnap, augusztus 15-én, J. Masaryk csehszlovák külügyminiszter, Gyöngyösivel polemizálva, próbálta megalapozni és jogosnak nevezni azt, hogy a szlovenszkói magyarokat megfosztották jogaiktól és állampolgárságuktól. Véleményét osztotta K. V. Kiszeljov belorusz külügyi képviselő is, aki közben a magyarok áttelepítésével kapcsolatban utalt annak fontosságára, hogy a jövőben jó viszony alakuljon ki a két ország között és stabil lehessen a helyzet Európa ezen részében.¹⁰⁶

Párizsban a csehszlovák delegáció augusztus 21-én – a lakosságcserén felül – újabb módosító javaslatokkal lépett fel Magyarországgal szemben, hogy a konferencia kötelezze Magyarországot 200 ezer szlovenszkói magyar egyoldalú átvételére. Ezenkívül öt magyar falu Csehszlovákiának való átadását igényelte a Duna jobb partján, a Pozsonnyal szembeni oldalon. A konferencia elvetette a csehszlovák követeléseket, de a magyar fél kénytelen volt belemenni három Duna-parti település átadásába.

Sztálin Molotovot Moszkvában a csehszlovák álláspont támogatására utasította, aminek a konferencián a szovjet (A. Visinszkij), az ukrán (D. Manuilszkij) és a fehérorosz (K. V. Kiszeljov) küldöttség adott hangot. Az utasítás mindenekelőtt előírta a csehszlovák delegáció álláspontjának támogatását a lakosságcserén felüli 200 ezer csehszlovákiai magyar kitelepítése tárgyában, kiegészítve azzal, hogy cselekedjenek „Kiszeljov et. nyilatkozatának szellemében”.¹⁰⁷ Sztálin arra is felkészítette küldöttségét, hogy „ha az amerikai és angol küldöttség ellenezné a magyarok kitelepítését, azzal indokolva, hogy

¹⁰⁰ Uo. 138–145.

¹⁰¹ Uo. 158–171, 247–275.

¹⁰² Uo. F.077. Op.26. P.117. Gy.25, L.40–41.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo. L.40–42.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ *Izvesztijja* (1946): 1946. 08. 16. 3.

¹⁰⁷ AVP RF, F.077. Op.26. P.117. Gy.25. L. 40–41.

Magyarországon nincs hol elhelyezni őket, ki kell jelenteni, hogy ilyen lehetőség létezik, mivel onnan... 500 000 (magyarországi) német kerül áthelyezésre Németország amerikai megszállási övezetébe.”¹⁰⁸ Elvetette azt a magyar javaslatot is, miszerint „a csehszlovákiai magyarokat földdel együtt adnák át Magyarországnak”.¹⁰⁹ Ellenezte azt is, „hogy küldjenek ki Csehszlovákiába szakérő bizottságot a magyarok helyzetének tisztázására, mivel az Csehszlovákia szuverenitásának megsértését jelentené”.¹¹⁰ Befejezésül még egy passzus az előírásból: „El kell vetni olyan cikkely bevételét a békeszerződésbe, amely arra kötelezné Közép- és Kelet-Európa vegyes lakosságú országait, hogy egyezményt kössenek a nemzeti kisebbségek védelmére. Az ellenvetést azzal lehetne igazolni, hogy a kérdés nem képezi a békekonferencia tárgyát és az megoldható lehet az érdekelt országok közvetlen tárgyalásai útján.”¹¹¹ Sztálin valódi politikájáról lehullott a lepel: mindenben kis szláv szövetségese túlzó követeléseit támogatta Magyarországgal szemben.

Stalin, Beneš and the Hungarian Question

Béla Zseliczky

The turning point of the Soviet–British competition for the post-war influence in Eastern Europe came when Edvard Beneš, the president of a London-based emigre government visited Moscow in December 1943. Stalin concluded an alliance with this “bourgeois” government, re-orienting Czechoslovakia’s foreign and security policy to the east, and turning the country into a pillar of his anti-German *cordon sanitaire*. The Soviet Union guaranteed Czechoslovakia’s borders of 1937, except the sub-Carpathian region annexed to the Ukrainian Soviet Socialist Republic. The USSR also sanctioned the expulsion of ethnic German and Hungarian minorities. Beneš gained diplomatic support for the forced transfer of Germans from the U.K. and the U.S. well before the German surrender (on the condition that it would happen in “an orderly and humane” manner), but Stalin suggested simply expelling both minorities before the Allies could consider the question formally.

The attempt to eliminate 800,000 Hungarians worked out differently for Beneš. He was not able to include an “expulsion clause” in the Hungarian armistice of 20 January 1945. Despite depriving the remaining Germans and Hungarians of their civic rights, he also failed to make the Hungarians flee the “Upper Lands of Hungary”, a.k.a. southern Slovakia, or to get the Western Allies to agree to their transfer. Stalin incited the Czechoslovak communists to proceed by the rudest and harshest methods.

The Czech and Slovak communists, having failed to expel the Hungarians, were forced to negotiate a so-called population exchange agreement with the Hungarian government in December 1945 and February 1946 in Prague. Stalin hinted to Ferenc Nagy, the Hungarian prime minister, in April 1946 that the Hungarians’ rights would be re-established. In reality, he instructed the Soviet delegation in the Paris conference to support the Czechoslovak proposal to expel 200,000 more Hungarians than the two governments had agreed on, and the Slovak claim to the so-called Bratislava Bridgehead.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo. 41–42.